

ТВОРЧІСТЬ ІВАНА ЧЕНДЕЯ В ОЦІНЦІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

Анотація. *Наше дослідження є спробою осмислити місце і роль художньої спадщини закарпатського прозаїка Івана Чендея в оцінці літературної критики, продемонструвати світ митця крізь призму світогляду учасників. Основну увагу зосереджено на проблемно-тематичному аспекті праць про І. Чендея та їх інтерпретації.*

Ключові слова: *закарпатська проза, Іван Чендей, індивідуально-авторське бачення світу, творчий доробок,*

Annotation. *Our research is an attempt to understand the place and role of the artistic heritage of the Transcarpathian novelist Ivan Chendey in the assessment of literary criticism, to demonstrate the world of the artist through the prism of the worldview of the participants. The main focus is on the problem-thematic aspect of works about I. Chendey and their interpretations.*

Keywords: *Transcarpathian prose, Ivan Chendey, author`s individual perception of the world,*

У сучасному науковому просторі увагу дослідників привертає література радянського періоду. Вона знаходиться в колі зору як літературознавців, так і істориків, філософів, етнографів, психологів, етнологів та ін. Оцінювання творчості письменника є неможливим без аналізу часових, політичних, соціально-психологічних, економічних, культурних умов, у яких творив сам автор.

Дослідження творчого спадку Івана Чендея, як і всієї літератури радянського періоду, не можна здійснювати за традиційними схемами. Складність оцінки творчості автора, який пише про сучасників, у тому, що він сам є учасником соціокультурного, політичного та економічного процесу, і закономірно, що його суб'єктивне ставлення до реалій життя може співпадати, або не співпадати з загальноприйнятними оцінками.

Іван Чендей на власній долі відчув, що таке класовий поділ суспільства, бідність і соціальна несправедливість, тому звернення до теми минулого цілком закономірне. Дослідники переконані, що

він радо сприйняв і всі переваги радянської доби, а водночас не оминув увагою процесів руйнування моралі, духовних цінностей, що їх заперечувала партійна ідеологія [Ходанич 2007: 175].

Активна діяльність та розквіт творчості Івана Чендея – письменника, перекладача, фольклориста, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, автора сценарію фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» розпочались в добу складу і драматичну. Цей період в історії нашої держави називають тоталітарним. Як відомо, саме в цей час творча діяльність чітко регламентувалась соціалістичним реалізмом, талант митців та жага до правди ставали найбільшим тягарем. Свобода митців неодноразово придушувалась.

Творчість Івана Чендея, талановитого співця свого краю, завжди була в колі зору літературної критики, вихід кожної книги викликав резонанс не лише серед читачів, а й літературознавців. А тому виникає необхідність окреслити коло дослідників митецького доробку закарпатського класика, визначити роль і місце його творчості в літературному процесі доби, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Метою нашого дослідження є системний аналіз наукових студій, присвячених творчості Івана Чендея та з'ясування місця його творчості у сучасному літературному дискурсі.

Творчий доробок Івана Чендея, який вирізняється жанрово-стильовою оригінальністю, актуальністю проблематики, неповторністю образної системи, викликає науковий інтерес впродовж декількох десятиліть. Значних зусиль до вивчення його творчості доклали: В. Дончик, М. Жулинський, В. Бойко, М. Васьків, С. Кіраль, О. Козій, Н. Олійник, П. Ходанич, М. Хорошков та ін. Проте, питання новаторства традиційної прози письменника, впливу на його творчість класичної української літератури не знайшло і досі цілісного дослідження.

Дослідники переконані, що Іван Чендей є митцем, який вибудував свій особистий творчий світ, спираючись, перш за все, на традиції свого народу. Він увібрав у себе дух тогочасного суспільства, його менталітет, звичаї, переконання, цінності. Його творча манера бере початок із Закарпаття.

Перше системне дослідження художнього світу І. Чендея здійснено М. Хорошковым. Дослідник з'ясував поетико-стильові, ідейно-естетичні домінанти його прози, зазначивши, що «особливістю

Чендєєвої концепції прозописьма є культивування ліро-епічної форми викладу, де органічно переплітаються епічні картини історії Закарпаття з емоційно проникливими, схвильованими коментарями ліричного суб'єкта – певною мірою «я» письменника» [Хорошков 2012]. Вартує уваги думка вченого: «Можна з упевненістю твердити, що вирішальний вплив на формування художнього мислення І. Чендея мала народна творчість, що суттєво збагатила духовний світ майбутнього письменника, сформувала морально-етичні та світоглядні підвалини його творчості, ставши водночас невичерпним джерелом тем, мотивів і образів, втілених згодом у прозові твори» [Хорошков 2007: 4]. На думку М. Хорошкова, «художні тексти І. Чендея сприймаються органічною складовою дискурсу української літератури радянської епохи – доби, коли за утопічними картинами розбудови нового радянського ладу (“світлим майбутнім”) приховувалася брутальна руйнація основ громадянського суспільства, за уславленням будівників комунізму – моральна деградація особистості й нівечення етичних підвалин соціуму, за пропагованим інтернаціоналізмом – денаціоналізація українства й русифікація культури. Ясна річ, що за таких умов уникнути цензури й самоцензури практично не вдавалося, а творити за законами краси, моралі й совісті було неможливо, а часом і небезпечно. На перехресті цих тенденцій і постає творчість закарпатського письменника [Хорошков 2021: 166].

Сучасна дослідниця творчості письменника помітила, що у дискурсі про І. Чендея не обійшлося без традиційного канонічного образу, оскільки його титуловано Королем Ліром Верховини ще у 60-тих. Зрештою, сучасники та послідовники письменника розгорнули полотно своїх розмислів досить широко [Жаркова 2022: 22].

П. Ходанич переконано доводить, що «Іван Чендей був людиною свого часу» [Ходанич 2007: 185].

Заслуговують уваги і наукові студії О. Козій, яка акцентує на неореалістичному дискурсі великої прози митця: «Для творчого доробку прозаїка характерною є значна кількість наскрізних образів-символів, прислів'їв та авторських афоризмів. Героїв великої і малої прози І. Чендея хвилюють схожі життєві питання. Твори відзначаються концептуальною єдністю. Ця обставина дає розглядати персонажів І. Чендея та обставини їх життя під одним кутом зору, зосереджуючись на їхній динаміці» [Козій 2007].

Міцний зв'язок творчості автора з етнонаціональними традиціями рідного села Дубового досліджено М. Васьківим [Васьків 2011].

Етнічний і національний дискурс прози реалізує В. Бойко. Вона переконана, що «Іван Чендей був чудовим митцем закарпатської природи, і не тільки як споглядач, а як людина, котра протягом десятиліть жила з нею в безпосередньому контакті» [Бойко 2017]. У полі зору дослідниці унікальність «верховинської» основи творчого доробку Івана Чендея як частини національної культурної ідентичності.

Помітним у сучасному літературному просторі є і те, що критики один за одним жваво звертають увагу на епістолярій Івана Чендея, адже це одна із найбільш показових рис, що допомагає скласти психологічний портрет Івана Чендея як особистості і письменника, його любов до написання листів.

Автодокументальні тексти І. Чендея перебувають у полі зору С. Кіраля. Учений прагне сконструювати вітаїстичний епістолярний автопортрет письменника, цілісно простежуючи усі важливі стежки у його житті та творчості. Дослідник наголошує: «І. Чендееві, фактично єдиному із закарпатських письменників, неймовірно поталанило, адже його прихід у велику літературу одразу помітили визнані метри літературно-критичного цеху не лише в Україні, а й поза її межами: Г. Аврахов, К. Волинський, І. Дзюба, Л. Коваленко, Г. Корабельников, Л. Новиченко, С. Крижанівський, Л. Теракопян, В. Фащенко, а згодом представники молодшого покоління – В. Дончик, М. Жулинський, М. Ільницький, В. Марко, М. Стрельбицький та ін. Із багатьма з них письменник підтримував спілкування, листувався» [Кіраль 2021: 432]. Учений презентує українському читачеві самототожність письменника у листуванні на сторінках своєї монографії, у якій він в єдину сув'язь поєднує найважливіші компоненти життя і творчості письменника. Та все ж, як зауважує Д. Павличко, «першенство Івана Чендея в боротьбі нашої літератури проти сталінської деспотії, нищення національно-духовних цінностей людини не відкрите загалові й не досліджене ґрунтовно [Жаркова 2022: 22]. Сучасний дослідник переконаний: «Чендееві листи оприявлюють світлі, радісні, трагічні, а почасти несподівані й пережиті та перебуті події-шматочки з його земного буття. Водночас листи закарпатського прозаїка та його адресатів творять неповторний «образ часу і образ героя» й належать до «літератури факту», яка у всіх вимірах його доби розкриває розмаїте

літературно-мистецьке життя не лише в Закарпатті, а загалом на всеукраїнському і всесоюзному натовді обширах» [Кіраль 2021: 15].

Листування І. Чендея, на думку С. Кіраля, потребує спеціального дослідження, адже епістолярна спадщина письменників належить до найавторитетніших першоджерел. У ній багато фактів про перше прочитання критиками творів письменника та їхні свіжі «цюхвилинні» враження. Учений ретельно досліджує листування в монографії «Іван Чендей та київські критики: епістолярні діалоги», де дає докладні мемуарно-оцінні характеристики багатьом учасникам літературного процесу другої половини ХХ ст., детально студіює епістолярні тексти закарпатського прозаїка, звертає увагу не лише на «ключові» факти, згадані в них, оскільки листи, окрім усього, документально відтворюють «образ часу і образ героя» [Кіраль 2021: 17].

Аналіз щоденників І. Чендея дає підстави зробити висновок про, що митець неабияк полюбляв епістолярний стиль, із задоволенням перечитував листи не лише класиків літератури, а й своїх сучасників. Факт листування письменник вважав ознакою тривалої дружби: «Лист – свідчення, що дружба у нас з Тобою добра і міцна» [Кіраль 2021: 38]. Про те, наскільки автор цінував деякі листи, ставився до них як до творчості, свідчить той факт, що деякі епістоли він повністю переписував у свій «Щоденник».

Аналіз романів І. Чендея «Птахи полишають гнізда...» та «Скрип колиски» в контексті вітчизняного літературно-мистецького процесу другої половини минулого сторіччя, дає підстави для висновку щодо особливостей авторського бачення екзистенційних проблем буття людини за доби неоднозначних культурних та соціально-економічних перетворень на Закарпатті. Художньо осмислюючи історичний і духовний простір Закарпаття, місце і роль у ньому людини як самоцінної особистості, Іван Чендей пройшов непростий шлях «від Ясенової – у широкий світ» (За В. Дончиком [3]), від родинної верховини Ясенової, оспіваної в багатьох його творах, до панорамного бачення національного буття через відтворення долі людини на землі, справжнього верховинця зі своєю правдою і суперечностями [Олійник 2012: 129].

Найновіше монографічне дослідження малої прози І. Чендея належить Р. Жарковій. Дослідниця наголошує: «Аналізувати твори І. Чендея неможливо без уваги до автобіографічного тла, без простеження певного паралелізму між текстовим світом його героїв і світом буття письменника. Без заглиблення в обставини життя Івана

Михайловича Чендея не тільки не досягнути природи його небуденного таланту, але й не ввійти його розмаїтий художній світ» [Жаркова 2022: 19].

Літературознавиця переконана, що: «проникливе студіювання спогадів, листів, есеїв Чендея, й особливо «Щоденника», стало гарантом несподівано-глибокого та глибинного прочитання-переживання малої прози митця. І це, без перебільшення, відкриття незнаного широкому загалові Івана Чендея, бо до «текстуальної картини» «авторського всесвіту» придивилася з максимальною уважністю, відкривши при цьому отой «небуденний спалах натхнення», який «втільюється в геро(їн)ях його малої прози» [Жаркова 2022: 326].

Отже, аналіз низки наукових праць різних часів дає змогу стверджувати, що творчість Івана Чендея є однієї з найвагоміших сторінок не тільки літератури Закарпаття, але й української літератури ХХ століття. Вона постійно перебувала у полі зору його сучасників. Незмінним є науковий інтерес і сучасного літературознавства до творчості митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В. Етнічний і національний дискурс творчості Івана Чендея: дис.. канд.. філол.. наук: 10.01.11. українська література. Київ: Київський національний університет культури і мистецтв, 2017. 202 с.
2. Васків М. Забереж І. Чендея як відтворення і творення власної Йокнапатофи і власного Макондо// Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. пр. Ужгород, 2011. Вип. 15. С. 38-42.
3. Жаркова Р.Є. Бачу її нині: жіночі образи у малій прозі Івана Чендея: монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2022. 332 с.
4. Кіраль С. Іван Чендей та київські критики: епістолярні діалоги монографія. Київ: Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 432 с.
5. Козій О. Повісті і романи І. Чендея: неореалістичний дискурс: дис.. канд. філол. наук : 10.01.01. українська література. Кіровоград: Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка, 2007. 209 с.
6. Олійник Н. Лірична повість Івана Чендея / Наталія Олійник // Науковий вісник Ужгородського університету : зб. наук. праць. Серія: Філологія; Соціальні комунікації. – Вип. 28. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. С. 129–131.

7. Ходанич П. Творчість Івана Чендея у контексті прози Закарпаття другої половини ХХ століття / Петро Ходанич // Сучасні проблеми мовознавства літературознавства. Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. С. 175–180.

8. Хорошков М. Проза Івана Чендея в контексті морально-етичних пошуків літератури другої половини ХХ століття / Микола Хорошков // Науковий вісник Ужгородського університету : зб. наук. праць. Серія: Філологія; Соціальні комунікації. Вип. 28. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. С. 166–168.

ДЖЕРЕЛА

1. Чендей Іван. Птахи полишають гнізда... : повісті, роман / І. М. Чендей; ред. О. П. Логвиненко; худож. М. М. Томчаній. Ужгород : Карпати, 1984. 596 с.

Аліна Корж

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Ткаченко В. І.

НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО»

Анотація. У статті проаналізовано основні проблеми національного характеру, які порушені в романі «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко.

Ключові слова: проблематика, нація, національний, Україна, держава.

Annotation. The article analyzes the main problem of a national nature raised in Lina Kostenko's novel «Notes of a Ukrainian Madman»

Keywords: problem, nation, national, Ukraine, state.

Перший прозовий твір Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» викликав значний резонанс та неоднозначні реакції у читачів та літературних критиків. Це зумовлено низкою чинників, з-поміж яких велику роль відіграла гранична відвертість авторки у відтворенні реальних історичних фактів та політичних подій України